De les van Laarbeek

Evelien Tonkens

Voor elkaar of uit elkaar? is een indrukwekkend en belangrijk boek. Het behoort tot het schaars beoefende genre van de kwantitatieve, reflexieve sociologie. Er worden allerlei grote uitspraken gedaan over de samenleving alsof deze ruimschoots bewezen zijn. Maar zijn die beweringen eigenlijk wel ergens op gebaseerd?, vraagt men zich in dit genre af. Welke beweringen kunnen we wél doen en wat zegt dat over de ontwikkeling van de samenleving?

Zo beweert men steevast dat globalisering en individualisering de verzorgingsstaat ondermijnen. Maar heeft die bewering enige grond? Nee, is de geruststellende conclusie van de auteurs. Individualisering en globalisering bedreigen de verzorgingsstaat geenszins. Het draagvlak voor de voorzieningen van de verzorgingsstaat is onverminderd groot. Individualisering leidt niet tot minder solidariteit, hoogstens tot een verschuiving van eenzijdige naar tweezijdige en van nationale naar lokale solidariteit. Wel is de verplichte solidariteit fors verminderd, maar de solidariteit binnen lokale gemeenschappen blijft redelijk stabiel.

Formele en informele solidariteit zijn complementair, stellen de auteurs. Dat kan ik beamen op grond van onderzoek op andere gebieden, bijvoorbeeld op de terreinen van burgerinitiatieven en mantelzorg. Bij burgerinitiatieven blijkt dat mensen niet actiever worden als de overheid het laat afweten; dat geldt hoogstens voor een kleine groep hoogopgeleiden. Maar over het algemeen worden mensen actiever als de overheid ook actief is, en als ze de overheid als steun kunnen ervaren. Een teruggetrokken overheid versterkt ongelijkheid in klasse/opleiding. Een recente inventarisatie van wie actieve ouders zijn in en om de school bevestigt dit (***Trouw*** 8.11.07): het zijn vooral de hoger opgeleiden die klaarover worden of meegaan op schoolreisje.

Iets soortgelijks zie je in de mantelzorg: mantelzorgers houden het over het algemeen alleen vol als de overheid ze een handje helpt. Het lukt hoger opgeleiden een stuk beter om die hulp te bemachtigen. Mensen gaan niet meer voor elkaar zorgen als de overheid minder doet; wel komt het meer op enkele mensen neer,

want een teruggetrokken overheid verstrekt ongelijkheid in termen van sekse en leeftijd. Vooral lager opgeleiden hebben daarom last van een zich terugtrekkende overheid, en vooral bij hen tast deze de solidariteit aan.

Twijfel heb ik echter bij de aangename stelling van De Beer en Koster dat individualisering de solidariteit niet ondermijnt. Ze onderscheiden vier aspecten van individualisering: detraditionalisering, of een zwakkere binding met traditionele instituties; modernisering, of een groeiende steun voor moderne opvattingen; emancipatie, of een grotere onvoorspelbaarheid van opvattingen en gedragingen; en heterogenisering, of een toenemende pluriformiteit van opvattingen. Hun constatering is dat de laatste twee zich nauwelijks voordoen: er is wel sprake van detraditionalisering en modernisering maar niet van emancipatie en heterogeniteit. Vrij naar Duyvendak en Hurenkamp (***Kiezen voor de kudde***, 2004): mensen kiezen massaal voor de moderne kudde. Ze raken los van traditionele instituties, maar belanden in nieuwe verbanden. Ze zijn nog maar zelden lid van de vakbond of een partij, wel van ***Tans*** (club van hoger opgeleide Marokkaanse Nederlanders) of ***Lux Voor*** (denktank van jongeren).

Toch ben ik er niet zo gerust op dat individualisering in deze beperkte betekenis de solidariteit niet ondermijnt. Neem de gemeente Laarbeek in Brabant. Zij bezit 22.000 inwoners en twee kenmerken. Ten eerste: een extreem actief verenigingsleven, met 300 verenigingen ? een indicatie van grote (informele, vrijwillige) solidariteit. Maar daarnaast ook een extreem hoog aantal Wildersstemmers ? een indicatie van ontbrekende solidariteit met pakweg een miljoen Nederlanders, waarvan er overigens vrijwel geeneen in Laarbeek zelf woont. Zoals Laarbeek zijn er meer gemeenten. Niet alleen clusters van kleine dorpen, maar ook grotere plaatsen met weinig allochtonen en een grote witte vlucht, zoals Almere of Purmerend.

Hoe past Laarbeek in het verhaal van De Beer en Koster? Laten we aannemen dat de individualisering (in de zin van kiezen voor de moderne kudde) daar ook toeslaat. Toch schort het er erg aan solidariteit. Maar in het boek komt Laarbeek er prima van af. De plaats scoort waarschijnlijk goed op de solidariteitsmeters van De Beer en Koster. Behalve een extreem groot aantal vrijwilligers vind je er waarschijnlijk ook
- veel particuliere levensverzekeringen (er zijn immers veel zelfstandigen)
- veel hulp aan familieleden,
- veel uren besteed aan kinderverzorging (want er zijn veel huisvrouwen)
- veel mantelzorg (want veel mensen leven in gezinsverband)

- veel asielzoekers (er is een asielzoekerscentrum)
- mogelijk ook grote steun voor hogere uitkeringen (want veel mensen zijn werkloos en leven van de bijstand)

Dit zijn naar maatstaven van de auteurs allemaal indicaties van (vrijwillige dan wel onvrijwillige; formele dan wel informele) solidariteit. Maar passen al die fenomenen in onze pluriforme samenleving wel onder één noemer? Zegt zorg voor de eigen familie en kinderen (een vorm van informele, vrijwillige solidariteit) wel iets over maatschappelijke solidariteit (solidariteit met vreemden die nu eenmaal ook deel uitmaken van je samenleving)? Zegt het afsluiten van particuliere verzekeringen wel iets over maatschappelijke solidariteit? Hoe moet je anders je oude dag regelen? Als er geen reëel alternatief is, kunnen we dan nog van solidariteit spreken? En zegt steun voor sociale zekerheid wel iets over maatschappelijke solidariteit? Moeten we daarvoor niet weten wie men daarbij wil in- en uitsluiten?

Uit het onderzoek blijkt met andere woorden dat er geen reden is voor zorg om de solidariteit in brede zin (eenzijdig, tweezijdig, vrijwillig, onvrijwillig) als grondslag voor de verzorgingsstaat, dus inclusief verzekeringen en sociale zekerheid. Ook concluderen de auteurs dat er geen sprake is van een teruggang in eenzijdige solidariteit zoals mantelzorg, vrijwilligerswerk, zorg binnen het gezin en giften. Maar daarmee is nog niets gezegd over wat mensen zelf als de voorwaarden beschouwen van al deze soorten solidariteit. Eenzijdige solidariteit is waarschijnlijk sterk exclusief: mantelzorg en onderlinge zorg in het gezin zijn bijna per definitie gericht op familieleden of andere naasten. Maar ook solidariteit in bredere zin kan heel goed sterk exclusief zijn. Als veel mensen, zoals in Laarbeek, vinden dat vreemden (immigranten, allochtonen, vluchtelingen) daar niet in kunnen delen? Als ze dat zelfs als een voorwaarde beschouwen voor deze solidariteit, dan is deze solidariteit van een soort die nadrukkelijk vreemden uitsluit, ook al wonen zij vlakbij en zijn het ook burgers van Nederland.

Dat is precies wat politici als Wilders en eerder Fortuyn doen: ze prijzen de solidariteit in brede zin als een groot goed, om vervolgens te betogen dat deze alleen kan worden gehandhaafd wanneer vele medeburgers daarin niet kunnen delen. En wanneer deze groep steeds groter wordt, wordt de solidariteit dus steeds exclusiever. Bij De Beer en Koster blijft het toch steeds solidariteit heten, en wordt deze zorgwekkende verschuiving niet zichtbaar.

Het boek is dus niet meer zo geruststellend als je aan Laarbeek denkt. De verleiding is misschien groot om te zeggen dat Laarbeek ook niet geïndividualiseerd

is (niet modern, niet gedetraditionaliseerd), maar dat is te gemakkelijk. Misschien zijn veel mensen er lid van de kerk, maar waarschijnlijk delen ze evengoed allerlei moderne opvattingen.

Met de bij De Beer en Koster onzichtbare verschuiving naar steeds exclusievere vormen van solidariteit is er dus voldoende reden tot zorg. Hoe kunnen we nieuwe vormen van meer inclusieve solidariteit bewerkstelligen, met name tussen relatieve vreemden? Wat is moderne gemeenschapsvorming? Geen ‘dik wij, gevuld met normen en waarden’, zoals Ruud Koole bepleitte, maar een dun en toch betrokken wij ? hoe bevorder je dat? Het probleem van dit prachtige boek is dat het solidariteit zo uitwerkt dat het overbodig lijkt om deze urgente vragen te stellen.

Evelien Tonkens is hoogleraar Actief Burgerschap aan de Universiteit van Amsterdam.